
ВИНО, ТРАДИЦИЈА И БУДУЋНОСТ
Тематски зборник радова

ИЗДАВАЧ
Завичајни музеј Жупе, Александровац

УРЕДНИЦИ
Др Драгомир Бонцић
Иван Брборић

РЕЦЕНЗЕНТИ
Проф. др Предраг Ј. Марковић
Проф. др Дејан Радичевић

ЛЕКТОР И КОРЕКТОР
Вељко Стамболија

ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ И ДИЗАЈН КОРИЦА
Небојша Стамболија

Истраживања су спроведена и зборник објављен
под покровитељством Министарства културе
Републике Србије

ISBN 978-86-86829-42-9

ВИНО, ТРАДИЦИЈА И БУДУЋНОСТ

Тематски зборник радова

ЗАВИЧАЈНИ
МУЗЕЈ
ЖУПЕ

Александровац 2025.

САДРЖАЈ

Николина Манојловић АРХЕОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА ПРОУЧАВАЊА ВИНОГРАДАРСТВА И ВИНАРСТВА (СА ОСВРТОМ НА ТЕРИТОРИЈУ СРБИЈЕ) – ОПШТИ ПРЕГЛЕД	9
Марина Штетић ВИНАРСТВО НА ТЛУ ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	43
Дејан М. Булић, Дејан С. Радисављевић ВИНО И ВИНОГРАДАРСТВО У ЖУПИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И РАНОМ ОСМАНСКОМ ПЕРИОДУ	81
Иван Брборић ВИНОГРАДАРСТВО У ЖУПИ АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА....	111
Драгомир Бонцић СЛИКА ЖУПСКОГ ВИНОГОРЈА И ЖУПСКОГ ВИНА У ЈАВНОСТИ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	127
Јована Стојковић ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТРАДИЦИОНАЛНЕ ПРОИЗВОДЊЕ ВИНА У ЖУПИ – САГЛЕДАВАЊЕ КРОЗ МУЗЕЈСКЕ ЕКСПОНАТЕ	179
Горан Јозић, Зоран Јовановић КВАЛИТЕТ ГРОЖЂА И ВИНА СОРТЕ ТАМЈАНИКА БЕЛА У ЖУПСКОМ ВИНОГОРЈУ	205

Др ДЕЈАН М. БУЛИЋ, научни сарадник
Историјски институт, Београд
gavbulic@yahoo.com

ДЕЈАН С. РАДИСАВЉЕВИЋ
Београд
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

ВИНО И ВИНОГРАДАРСТВО У ЖУПИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И РАНОМ ОСМАНСКОМ ПЕРИОДУ

АПСТРАКТ: У раду је ипажња посвећена узтоју винове лозе и производњи вина на простору Жупе александовачке до почетка 16. века. Слаба исипраженост и недостипашак изворне писане трађе онемоћућавају да се донесу коначни закључци о почетцима производње вина на овом простору. Поседи манастира Сипуденице и Дренче у Жупи током средњеј века посредно моћу указивати и на узтој винове лозе и производњу вина, док ирви сићуран итрај о винотрадима Жупе налазимо у османском иопису Крушевачкој санџака из 1516. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: виноградарство, вино, Жупа, османско доба, средњи век, манастир Дренча, манастир Студеница

Повољни климатски услови, рељеф, као и састав земљишта допринели су томе да је винова лоза одувек добро успевала и била широко распрострањена у равничарском, али и на брежуљкастом терену александровачке Жупе, о чему говоре топоними и бројне пољане – привремена виноградарска насеља. Добро насељена те-

риторија се посебно истицала својим виноградима, смештеним у плодним долинама Расине, Кожетинске реке, Вратарице, Дреначке реке и Пепељуше, због чега је једно од најзначајнијих савремених виногорја у Србији. Међутим, на овом простору виноградарство је играло значајну улогу и током ранијих епоха.

Током раног неолита, истовремено са првим житарицама, вршила се и доместикација винове лозе, пре око 11.000 година, односно 9000 п. н. е. на географском простору тзв. плодног полумесеца и јужног Кавказа. Савремене сорте винове лозе управо воде порекло од доместикованих биљака са овог простора, одакле су се укрштањем с аутохтоним дивљим сортама шириле на подручје Медитерана.¹

Најранији археолошки и археоботанички докази о вину од грожђа и виноградарству датирају из периода 6000–5800. године п. н. е., а пронађени су на територији савремене Грузије.² Производња вина, појавила се изгледа приближно истовремено и на простору јужног Кавказа (Јерменија и Азербејџан), као и у региону источне Турске и северозападног Ирана, где је потврђено справљање вина око 5400. п. н. е.³ За сада најранија посведочена винарија, која је производила вино од култивисаних сорти

¹ Иван Вранић, „Археологија и древно вино“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 65–66.

² <https://www.bbc.com/news/world-europe-41977709>, 'World's oldest wine' found in 8,000-year-old jars in Georgia, BBC News. 13. 11. 2017; P. McGovern, M. Jalabadze et al. (28. 11. 2017), „Early Neolithic wine of Georgia in the South Caucasus“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114 (48): E10309–E10318 (Приступљено 20. 09. 2024).

³ <https://www.penn.museum/sites/wine/wineintro.html>, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Приступљено 20. 09. 2024).

грожђа, евидентирана је на локалитету Арени 1 у Јерменији и потиче из око 4100. године п. н. е.⁴

На Балкану је најзначајнији локалитет Дикили Таш код Дrame у Грчкој, где је потврђена производња и складиштење вина око 4300 година п. н. е.⁵ Негде одмах иза тога, око 4000. п. н. е., констатовано је постојање винарије и на Сицилији,⁶ што посредно указује да је тада већ читав простор Медитерана живио вино.

Иако нема доказа, разложно је претпоставити да је вино током бронзаног доба (2. миленијум п. н. е.) из Егеје стизало у приобалне зоне и јужне регије Балкана. Током старијег гвозденог доба (8–4. век п. н. е.), поред разних луксузних производа, попут оружја и војне опреме, из Грчке и њених колонија на Медитерану пристизала су и квалитетна вина, углавном за војну елиту, која је на тај начин показивала свој статус и богатство.⁷

Вино је у унутрашњост Балкана стизало у мешинама, које се нису сачувале, али на њихово постојање упућују ћилибарски минијатурни модели ових рецепијената. Као амбалажа за вино коришћене су и транспортне амфоре, које су чести налаз на локалитетима на простору Косова и Метохије и Северне Македоније (6–5. век п. н. е.).⁸ У процесу *хеленизације* унутрашњости Бал-

⁴ <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/110111-oldest-wine-press-making-winery-armenia-science-ucla>, James Owen, 12. 1. 2011 (Приступљено 20. 09. 2024).

⁵ И. Вранић, *Археологија и древно вино*, 66.

⁶ <https://www.theguardian.com/science/2017/aug/30/traces-of-6000-year-old-wine-discovered-in-sicilian-cave>, Lorenzo Tondo (Приступљено 20. 9. 2024).

⁷ Иван Вранић, „Вино у праисторији и протоисторији Балкана“, *Вински легион Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 71.

⁸ И. Вранић, *Вино у праисторији и протоисторији Балкана*, 73.

кана, односно кроз преузимање бројних облика материјалне културе, међу грнчарским производима срећу се и посуде за конзумацију и уживање вина. Са овом модом усвојена је и култура пијења вина и гајења винове лозе, док се истовремено и шира популација упознаје с вином, које престаје да буде елитно пиће.⁹

Келти и заједнице млађег гвозденог доба цене и конзумирају вино, што потврђује различите винске посуде пронађене у гробовима овог доба – кантароси, ситуте, фијале, патере, кратери, ојнохое. Припадници ових заједница централног Балкана, имитирајући моду и праксу развијенијег света усвојили су и симпозион (*sympósion*) – врсту мушке винске гозбе. Употреба специфичних посуда за испијање вина – кантароса, са атрибутима Диониса, између осталог и бога вина, указује да се и његов култ учврстио у унутрашњости Балкана. Наведене праксе и обичаји испијања вина, усвојени кроз различите контакте са развијенијим Медитераном, настављени су и у контактима са Римљанима.¹⁰

Из периода млађег гвозденог доба (5–2/1. век п. н. е.) потичу бројне посуде за конзумацију и транспорт вина, што осим његовог масовног уживања, сигурно указује и на производње вина на тлу данашње Србије.

Током римске доминације на простору данашње Србије култура вина постаје раширена и масовна. Често се на нашем простору почетак виноградарства везује за време цара Марка Аурелија Проба (232–282), када је засађена квалитетна винова лоза на падинама Фрушке Горе, чиме је практично укинут законски монопол

⁹ И. Вранић, *Вино у праисторији и проистојорији Балкана*, 80.

¹⁰ Милош Спасић, „Келти и вино на тлу данашње Србије“, *Вински лејшоис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 87–89.

цара Доментијана (69–96) за садњу квалитетних италских сорти.¹¹

Доласком римске војске, осим масовног увоза вина, о коме сведоче бројне амфоре за вино, проналажене у оквирима античких градова и утврђења дуж водених и копнених путева, започиње и садња винограда у близини гарнизонских градова. Виноградарство овог доба потврђују и бројна оруђа коришћена у обради винограда и делови камених преса за цеђење грозђа, проналажени на римским локалитетима. На културу вина посредно упућују и бројни споменици и саркофази дионизијског култа, са представама бога вина Диониса/Бахуса/Либера из 2. и 3. века.¹²

Омиљено алкохолно пиће средњег века у српским земљама била је медовина, опште познато пиће у свим словенским земљама. Такође, испијало се и пиво, справљано на манастирским поседима, али и у оквиру сеоских домаћинстава.¹³ Најцењеније и најотменије пиће средњег века било је ипак вино, али малобројни историјски извори не указују на велику раширеност винограда пре 12. столећа. Познато је да је Стефан Немања (1166–1196) поклонио цару Фридриху I Барбароси (1155–1190), поред медовине, и вино.¹⁴ Свакако су и тада манастири имали своје винограде, а монах из времена великог жупана Вукана указује на постојање мана-

¹¹ Сања Пилиповић, „Вино и виноградарство на простору данашње Србије у римском периоду“, *Вински легиони Србије*, Каталог изложбе, при. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 95–97.

¹² С. Пилиповић, *Вино и виноградарство*, 100–101.

¹³ Момчило Спремић, „Пића“, *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 517–519.

¹⁴ М. Спремић, *Пића*, 518.

стира на подручју тадашње Србије још крајем 11. века.¹⁵ Временом се култура винограда толико проширила да је Србија у првој половини 15. века према путописцима постала земља *нарочијо доброї вина*.¹⁶

Виноградарство у средњем веку доживљава процват због ширења Србије на југ, на просторе Византије, где је култура вина континуирано трајала од најранијих времена, али и кроз успостављање црквене организације и оснивање манастирских поседа, због употребе вина у хришћанском култу.

У средњовековној Србији гајило се црно и бело грожђе, али се ипак више ценило црно вино. У сачуваним изворима поједине сорте помињу се само на Приморју, попут *moscateli et alie vites*, што би могла бити тамјаника; требјанска лоза (*vinea trebiana, terbiana, tribiana*) и цењена *малвасија*. Малобројне старе лозе су се сачувале до наших дана због филоксере у 19. веку, али још увек без довољно обухватних генетских истраживања.

На српскословенском језику називи мера за површину земље под виноградом били су *маи* и *кабал*, док је мера посебне врсте била површина винограда одређена бројем људи потребним за његову обраду. Обавезе према манастирима изражаване су у чабровима, кабловима или ведрима.

Због значаја које је имало виноградарство и вино у средњовековном друштву, законом је била регулисана његова производња, промет и употреба. Душанов законик и оснивачке повеље владарских задужбина прописују обавезе зависних сељака у погледу обраде винограда и производње вина. Према члану 68. Душановог законика,

¹⁵ *Византијски извори за историју народа Јуџославије III*, прир. Љ. Максимовић, Београд 1966, 388.

¹⁶ М. Спремић, *Пића*, 517.

свака кућа дуговала је један дан мобе господару винограда, вероватно у време бербе грожђа, док су поданици из удаљених села давали господару десетак од сопственог грожђа или један чабар (41 литар) на сваку кућу. Према Синтагми Матије Властара, поповина или каноник, такса коју је свештеник плаћао надлежном архијереју приликом рукополагања, укључивала је и шест мерица вина.¹⁷

И промет вином био је регулисан правним прописима, па је тако, у српским градовима била забрањена продаја мешавина вина са водом.¹⁸ На другој страни, Земљораднички закон строго је штитио површине под виноградима, те је за сечу или паљење винограда била предвиђена строга казна одсецања руке, а за крађу батинање, док се није кажњавало једење грожђа у винограду.¹⁹

Гајење винове лозе посебно су потпомагали манастири, користећи вино у култу, али и кроз његову конзумацију као *оброк*, што је било регулисано још Студеничким типиком. Црква је подстицала редовну, али умерену употребу вина, док је имала строга правила (каноне и законе) о његовој злоупотреби и претераном уживању, под претњом забране служења литургије свештеницима, а мирјанима забране учешћа у литургијској заједници и причешћу. Такође, свештеницима није било дозвољено да држе крчме, а нису одобрване ни забаве са неумереним јелом и пићем.²⁰

¹⁷ Ђорђе Бубало, „Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, при. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 107.

¹⁸ Ђ. Бубало, *Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији*, 110.

¹⁹ Д. Синдик, *Виноград*, 81–83.

²⁰ Ђ. Бубало, *Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији*, 110.

Савремени извори се пежоративно изражавају о онима који су претеривали са конзумацијом вина, па се тако пијанац назива *квасник*.²¹ Са друге стране, они који су се одрицали од вина, меса или брака, сматрани су да припадају јереси уздржаника, те им је претило удаљење из заједнице верних, према 51. апостолском правилу Савине Крмчије и Синтагмата Матије Властара.²²

Освајањем територија данашње Србије, Османлије су затекле развијено воћарство и виноградарство.²³ Уврежено је мишљење да са доласком Турака виноградарство замире. Међутим, Порта је итекако била заинтересована за унапређивање виноградарства, јер јој је доносило велике приходе. То се најбоље види из чињенице да је постојао порез који се плаћао у случају запуштања винограда.

Порези на приходе од виноградарства наплаћивани су одвојено за хришћане и муслимане. Хришћанској раји узимана је десетина од произведеног вина, тзв. ушур на виноград, који се обрачунавао и плаћао у медрама шире, односно вина. Величина медре и цена одређивана је канун–намама, односно државним законима.²⁴ Поред тога плаћана је саларија на вино у износу од једне медре на 30 медри.²⁵

²¹ М. Спремић, *Пића*, 517–519.

²² Ђ. Бубало, *Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији*, 112.

²³ У средњовековној Србији, поред ораха и крушака, гајиле су се трешње, јабуке, оскоруше, шљиве, те се оправданом чини претпоставка да су те врсте воћа гајене и у Жупи: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 163.

²⁴ Величина медре је варирала у различитим крајевима Царства и није познат износ медре за Крушевачки санџак, док је у суседном Смедеревском санџаку била 56,5 литара: Душанка Војанић,

Малобројни муслимани, који су били власници винограда плаћали су ресум на дунум – новчани порез од површине под виноградом, који је у Крушевачком санцаку износио четири акче по дунуму током читавог 16. века.²⁶

Поред ових пореза постојале су и таксе везане за продају и потрошњу вина. Такса за промет вина у мало-продаји, на точење вина и на његову продају на трговима у градовима (*баџи хамр*), али и у селима, указује на раширеност крчми и механа.²⁷ Када би вино било изнето на продају плаћала се и *ресми фучи* – такса на винску бурад или баждарина за вино како се још називала.²⁸

Међу порезима се јавља и монополија, ранија средњевековна феудална привилегија, које је означавала право првенства спахије да у току два месеца годишње продаје на тргу своје вино прикупљено од сељака на име ушура, када раја није износила своје вино на продају.²⁹ И у средњем веку, манастири су на панађури-ма штитили продају свог вина, што указује да су имали велике винограде и вишкове производа.

Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast, Београд 1974, 56.

²⁵ D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka*, 166.

²⁶ Дунум је мера за површину која је износила око 1/10 хектара. Могао се мерити корацима, аршином, количином семена, па када се наводи ова мера, није увек јасно шта се под њом подразумева, види: D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka*, 142.

²⁷ Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда, књига I, свеска I, Каџасџарски појиси Београда и околине 1476-1566*, Београд 1964, 610.

²⁸ X. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, 632. У неким крајевима називала се *тосиодитићина*, што указује да је преузета из дажбинског система српске Деспотовине: D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka*, 39, 165.

²⁹ D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka*, 155.

Иако је муслиманима по шеријетском праву било забрањено справљање, конзумација и продавање вина, не-муслимани су могли слободно трговати алкохолним пићима.³⁰ Такође, муслиманима су због точења алкохолних пића биле забрањене крчме и механе, а сваки муслиман који је производио и уживао алкохол сматрао се преступником.³¹ Међутим, такве забране најчешће нису поштоване. У првом реду домицилно становништво са преласком на ислам, најчешће из практичних и економских разлога, није мењало усвојене навике и однос према вину, док је појединим дервишким редовима била дозвољена конзумација алкохола (*бекшашије*). Због односа ислама према вину, грожђе су користили свеже и сушено, а од њега се справљао читав низ послastiца и напитака: *џекмез*, *рецел*, *ћуфшер*, *муселез*, *хардалија*, *рамазанија*, *шербе*. Такође, муслимани су вину додавали разне биљке или га кували, како би под изговором лековитости оправдали његово конзумирање. Познато је да се под именом шира често крио еуфемистички израз за вино.³²

Производњом дестилисаног алкохола заобилазила се и шеријетска забрана испијања вина. Да је дестилација била широко прихваћена код муслиманског становништва указује и етимологија имена *ракија* од турског *раки*.

Због мањка извора у средњовековној српској држави, подаци о виноградарству и производњи вина на

Олга Зиројевић, „Шира и пекмез“, *Крушевачки зборник* 14, Крушевац 2009, 247–252.

³¹ Muhamed A. Mujić, „Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* 5 (1954–1955), Sarajevo 1955, 288–289.

³² Олга Зиројевић, „Јело и пиће“, *Приваини животи у српским земљама у освијет модерној доба*, прир. А. Фотић, Београд 2005, 254; О. Зиројевић, *Шира и џекмез*, 247–252.

простору Жупе током средњег века веома су оскудни. Готово сва наша знања о виноградарству у унутрашњости земље заснивају се на владарским повељама, намењеним појединим манастирима, односно њиховим властелинствима. На основу поређења са другим областима српске средњовековне државе, може се претпоставити да је узгајање винове лозе, поред осталих привредних делатности, било свакако заступљено и на манастирским и баштинским поседима на територији данашње Жупе. Такође, извесне информације могу се добити кроз изучавање раних османских пописа Крушевачког санџака, од којих је до сада публикован само сумарни дефтер из 1516. године.³³

Повељом издатом између 1183. и 1190. или око 1196. године, а која је сачувана у интерполираном препису из 18. века,³⁴ велики жупан Стефан Немања (1166–1196) даривао је својој задужбини, манастиру Свете Богородице у Студеници, поред осталих прилога „и оу Расини метоуъ Поповацъ, цркъва храмъ Бавѣденіе Прѣсветіе Богородице и заселакъ. И село Кожетинъ, село Ракла и заселакъ, и село Поховацъ, и село Вѣлика Кроушевѣца и подроуми... а пчеле да стоје манастирске оу Расини оу Роуденица.“³⁵ Села студеничког властелинства у Расини чинила су компактну целину у непосредном окружењу данашње варошице Александровца у Жупи. Поповац (данас Поповци), налази се око 2 км за-

³³ Драгана Амедоски, *Сумарни дефтер Крушевачкој санџака из 1516. године*, Београд 2023.

³⁴ Сима Бирковић, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *Зборник Филозофској факултету* 12, Београд 1974, 311.

³⁵ Pavel Josef Šafařík, *Dřevního písemnictví jihošlovánův*, v Praze 1873, 93; Стојан Новаковић, *Законски синоеници српских држава средњег века*, Београд 2005, 569.

падно од Александровца, док Кожетин сада представља западно предграђе ове варошице. Око 5 км северозападно од Александровца смештено је село Пуховац (Повац), а око 1 км према југу од града лежи село Ракља са пољанама Великом Ракљом и Малом Ракљом. Од посебне важности за тему нашег рада јесте спомен подрума у Великој Крушевици (Крушевица), данас стално настањеној пољани, смештеној у мањој удолини око 2 км југоисточно од Александровца.³⁶ Наведени податак, забележен у 18. веку посредно указује на постојање једне жупске пољане и у ранијем раздобљу. Село Руденице је од Александровца удаљено око 12 км према североистоку.³⁷ Црква Ваведења Пресвете Богородице, која се у повељи бележи после Поповца, највероватније се налазила на месту данашње цркве посвећене

³⁶ Г. Шкриванић погрешно поистовећује Поповац са заселком Поповићи у селу Горња Велика Врбница, удаљеном око 13 км северозападно од Александровца, што без критичког осврта прихвата и Б. Ферјанчић. Такође, аутор чини погрешку сматрајући подруме у Крушевици посебним топонимом који убицира на потесу Појате према селу Ботуњи, иако је реч о грађевинама за чување вина, на шта је пажњу скренуо М. Благојевић: Гавро Шкриванић, „Студеничко властелинство: 1183-1190“, *Ботословље: ордан Православної богословської факультета у Београду* 11 (св. 1–2), Београд 1967, 15–16; Божидар Ферјанчић, „Крушевац и околина до 1371. године“, *Крушевац кроз векове*, ур. А. Стошић, Крушевац 1972, 6–7; Милош Благојевић, „Манастирски поседи крушевачког краја“, *Крушевац кроз векове* Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу, ур. Адам Стошић, Крушевац 1972, 26, нап. 6. Студенички виногради су постојали у Жупи до 1872. године, види: Милисав Лутовац, *Жупа александровачка – антропогеографска истраживања*, Насеља и порекло становништва 43, Београд 1980, 16.

³⁷ Г. Шкриванић, *Студеничко властелинство*, 15–16; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 26–27.

празнику Вазнесења Господњег,³⁸ смештене на брду изнад Кожетина. Међутим, не може се одбацити ни могућност да се ово сакрално здање налазило у данашњем Александровцу, с обзиром на то да су приликом реконструкције улице *29. новембра*, покрај десне обале Кожећинске реке, код старе школе, случајно откривени остаци цркве са некрополом.³⁹ У складу с тим, коначан одговор на питање о првобитном положају цркве Ваведења Пресвете Богородице⁴⁰ из студеничке повеље пружиће тек нека будућа археолошка истраживања.

Повељом донетом у Жичи 1382. године, монах Доротеј, бивши деспот, са сином јеромонахом Данилом, својој задужбини манастиру Ваведења Пресвете Богородице у Дренчи, око 4 км северно од Александровца, приложио је, уз допуштење кнеза Лазара, бројна села у Расини, Загрлати и Браничеву, као и годишњи прилог од

³⁸ Црква Вазнесења Господњег у Кожећину обновљена је 1804. године. Делимично сачуван иконостас са иконама осликаним почетком 17. века, данас изгубљени рукописни псалтир из истог столећа, као и један запис у минеју, штампаном у Москви 1799. године, такође сведоче о постојању знатно старије цркве на овом месту: Н. Дучић, „Стара запустјела црква у Кривој Ријеци и нова у Кожећину“, *Старинар Српској археолошкој друштва* VIII, Београд 1891, 27–28; Радомир Станић, „Остаци иконостаса старе цркве у Кожећину код Александровца“, *Саопштења* IX, Београд 1970, 179–183.

³⁹ М. Лутовац, *Жупа*, 85–86.

⁴⁰ Требало би указати да је средњовековна црква манастира у Дренчи (1382) такође била посвећена празнику Ваведења Пресвете Богородице (Стојан Новаковић, *Законски сиоменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 761–764), па се не може одбацити ни могућност да је преписивач интерполиране студеничке повеље из 18. столећа грешком или с намером и њу уврстио у посед манастира Студенице, иако је реч о посебној манастирској обитељи са великим поседима у Расини, Загрлати и Браничеву.

50 литара (16,5–17 кг) сребра из Новог Брда. У непосредној околини манастира посед је обухватао: „Рѣкоу Дрѣнчоу съ всеми сели и заселци и мѣггами и правинами мѣста того. Село Рѣжаницоу съ всеми мѣггами. Рѣкоу Тулешоу съ всеми сели и заселци и правинами мѣста того”.⁴¹

Данас су дуж Дреначке реке смештена села Веља Глава, Дренча и Тржац. О старости ових насеља посредно сведочи и њихов помен у раним османским дефтери-ма из средине 15. и почетка 16. века. Тржац, који је удаљен око 4,5 км североисточно од Александровца и лежи на средњем делу тока Дреначке реке, први пут се спомиње у попису из 1444–1445. године као мезра,⁴² док је 1516. године пописан као село са 10 кућа и двојицом нежењених. Велика Глава (данас Веља Глава), око 6 км северозападно од Александровца, бележи се 1516. године као село настањено власима са приходом од 250 акчи, док је у Дренчи, око 3 км северно од споменутог града, уписано 30 кућа, осам нежењених и пет удовица.⁴³

Река Тулеша, данас Тулешка (Мала) река, заједно са Великом реком (Вратарица, Трнавачка река) образује

⁴¹ С. Новаковић, *Законски сјоменици*, 761–764; Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: шекси, коменџари, снимци*, Београд 2015, 177–188. За убикацију топонима у ближој околини манастира Дренче видети у: М. Благојевић, *Манастирски посеци*, 37–38; Гордана Гаврић и Мирко Ковачевић, *Манастир Дренча – од рушевине до храма*, Краљево 2015, 22–23; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 177.

⁴² Олга Зиројевић и Исмаил Ерен, „Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)“, *Врањски гласник* 4, Врање 1968, 386. Под мезром се подразумева обрадиво земљиште са познатим границама и именом, али и старо селиште, напуштено или расељено село: Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 679.

⁴³ Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 389, 391, 399.

код Горњег Ступња реку Пепељушу, десну притоку Западне Мораве. У њеном сливу налазе се сада заселак Пуношевиће⁴⁴ у селу Риђевштици, као и села Братићи,⁴⁵ Тулеш⁴⁶ са заселком Срњане,⁴⁷ Горње Ратаје,⁴⁸ Доње Ратаје,⁴⁹ Новаци⁵⁰ и Дашница.⁵¹ Такође, све до краја 19. века постојале су у долини Тулешке реке и три данас напуштене пољане, Врановац,⁵² Мала Крушевица⁵³ и Бабице.⁵⁴ Наведена села бележе се у османском попису нахије Козник из 1516. године, што највероватније указује на њихово постојање и у доба српске самосталности. Село Горња Дашница, чије је друго име Ратај, бројало је тада 45 домова, десет неожењених и три удовичка домаћинства, док су Братићи имали девет кућа, једну удовицу и једног неожењеног. У селу Дубовце, другог имена Тулиша (данас Тулеш), пописано је 13 кућа, три неожењена и једна удовица,⁵⁵ а у Новацима 11 кућа и тројица неоже-

⁴⁴ Данас заселак Пуношевиће, око 7,5 км северно од Александровца.

⁴⁵ Данас село Братићи, на 7 км северно од Александровца.

⁴⁶ Данас село Тулеш, око 9 км североисточно од Александровца.

⁴⁷ Данас заселак Срњане, око 11 км североисточно од Александровца.

⁴⁸ Данас село Горње Ратаје, око 8 км североисточно од Александровца.

⁴⁹ Данас село Доње Ратаје, око 8,5 км североисточно од Александровца.

⁵⁰ Данас село Новаци, око 8 км источно од Александровца.

⁵¹ Данас село Дашница, око 9 км источно од Александровца.

⁵² Данас потес Врановац у селу Братићи, око 5,5 км северно од Александровца.

⁵³ Данас потес Крушевица (Мала Крушевица) у селу Тулеш, око 4,5 км северно од Александровца.

⁵⁴ Данас потес Бабице у селу Тулеш, око 5 км северно од Александровца.

⁵⁵ Под термином удовица подразумева се посебна пореска категорија, која се искључиво односи на сиромашну удовицу без зе-

њених. Село Пуношевиће (у дефтеру Путошевци) бележи се са пет кућа, двојцом нежењених и три удовице, док је у Срњанима уписано осам домова, двојица нежењених и две удовице. Касније пољане Врановац (другим именом Драновац) и Мала Крушевица (Крушевица) бележе се у овом попису као села са седам домова и једном удовицом, односно девет кућа и два нежењена, док је село Бабице имало 18 кућа, четири нежењена и један удовички дом.⁵⁶

Село Ржаница лежи око 5 км северно од Александровца, на југоисточној падини Ржаничког брда (Чикер, 758 м), које представља развође Дреначке и Братицке реке, десне притоке Тулешке реке.⁵⁷

Повељом из 1430. године, деспот Ђурађ Вуковић (1427–1456) потврдио је баштинске поседе великом челнику Радичу, стечене у доба деспота Стефана Лазаревића (кнез 1393–1402, деспот 1402–1427): „Црѣковъ Благовѣщеніе прѣчистіе владичице наше Богородице на рѣцѣ глаголимѣи Грабовничца, що сик съзидалъ своимъ трудоуѣмъ. И село Боудиловиноу и село Мелентіа на Расинѣ и село Врѣбницоу и село Себечевць оу кроушевѣчкои власти и село Кожетіно Долнк.“⁵⁸

мље, а која се издржава најамним радом: Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 682.

⁵⁶ Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 369, 386, 394, 395, 396, 397, 400, 560, 562.

⁵⁷ М. Благојевић, *Манастирски њоседи*, 38; М. Лутовац, *Жуџа*, 18–19; Милош Ивановић, „Средњовековни властеоски поседи у крушевачком крају“, *Жуџски зборник* 8, Александровац 2013, 9.

⁵⁸ Љубомир Стојановић, *Сѣтари срѣски хрисовуљи, акѣи, биографије, лейѣиѣиси, ѣиѣиѣици, ѣомениѣи, зайѣиси и др.*, Београд 1890, 4; Cyril Pavlikianov, „The Mediaeval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou“, *Cyrrillomethodianum* XX, Thessaloniki 2015, 175.

Села Мелентија (данас Милентија) и Будиловина налазе се на горњем току реке Расине, око 7 км, односно 8,5 км северозападно од Бруса. На месту Доњег Кожегина формирана је 1882. године данашња варошица Александровац.⁵⁹ Село Себечевац смештено је око 20 км југозападно од Крушевца.⁶⁰ Црква Благовештења Пресвете Богородице на реци Грабовничници, према раније видљивим остацима,⁶¹ највероватније се налазила на локалитету Падине, на месту новоподигнуте Цркве Свете Марине у селу Велика Грабовница, недалеко од десне обале Грабовничке реке, око 6,5 км северозападно од Бруса.⁶² У османском попису из 1516. године бележи се у нахији Козник манастир Благовештење са приходом од 150 акчи,⁶³ али се не саопштава његова ближа лока-

⁵⁹ Године 1516. село Доњи Кожегин у нахији Козник имало је 26 кућа, седам нежењених и једну удовицу: Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 394.

⁶⁰ Према османском попису из 1444–1445. године, село Себечевац бројало је 14 домова и једно удовичко домаћинство: Зиројевић и И. Ерен, *Попис области Крушевца*, 392.

⁶¹ Радослав Павловић, *Койаоник – антиривојеографска истраживања*, прир. С. Симоновић, Брус 2012, 26.

⁶² М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 46–47; Гавро Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича Поступовића“, *Историјски часопис* 20, Београд 1973, 134; Вера Тошић, „Велики челник Радич“, *Зборник за историју (Мајинце српске)* 13, Нови Сад 1976, 15–16; С. Pavlikianov, *The Mediaeval Slavic Archives*, 174; М. Ивановић, *Средњовековни власиоски поседи*, 14; Дејан Радисављевић, „Средњовековна Врбница и велики челник Радич Поступовић“, *Београдски историјски гласник* XI, Београд 2020, 90; Милош Ивановић, „Жупа Морава и околне области у позном средњем веку“, у: *Краљево – град и људи*, ур. А. Раствојић, Београд 2023, 36.

⁶³ Манастир Благовештење налазио се на тимару јаје Кемала са селима Горњи Кожегин (сада Кожегин) и Путошевци (данас заселак Пуношевићи у селу Риђевштици): Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 394–395.

ција, па се не може са сигурношћу довести у везу са Радичевом баштинском црквом посвећеном истом празнику. Известан проблем представља и поуздана убикација села Врбнице. Већина аутора Радичеву Врбницу идентификује са данашњом Великом Врбницом или Малом Врбницом, око 17 км југозападно од Крушевца.⁶⁴ Међутим, у османском попису Крушевачког санцака из 1516. године, на територији старе жупе Расине, бележи се чак седам села која у свом називу садрже облик Врбница, размештених дуж средњег тока реке Пепељуше и њене саставице Вратарице. Три од њих налазило су се у нахији Крушевац: Горња Врбница,⁶⁵ Доња Врбница⁶⁶ и Врбница, другим именом Лакислен,⁶⁷ а четири у нахији Козник: Горња Врбница,⁶⁸ Средња Врбница,⁶⁹ Доња Врбница⁷⁰ и Горња Врбница⁷¹ чије је друго име Лесенова.⁷²

Свакако најважније податке о узгоју винове лозе на простору Жупе нуди нам једини до данас публиковани османски дефтер Крушевачког санцака из 1516. године. Западни и централни делови данашње Жупе улазили су тада у састав нахије Козник, док је једино

⁶⁴ М. Благојевић, *Манастирски посеги*, 47; Г. Шкриванић, *Власиелнство великој челника Радича*, 134; В. Тошић, *Велики челник Радич*, 15–16; С. Pavlikianov, *The Mediaeval Slavic Archives*, 174.

⁶⁵ Данас село Велика Врбница, око 18 км југозападно од Крушевца. Данас село Мала Врбница, око 16 км југозападно од Крушевца.

⁶⁷ Данас село Лаћислед, око 21 км југозападно од Крушевца.

⁶⁸ Данас село Горња Велика Врбница, око 13 км северозападно од Александровца.

⁶⁹ Данас не постоји. Налазило се на реци Вратарици између садашњих Лесеноваца и Мале Врбнице, око 13 км јужно од Александровца.

⁷⁰ Данас село Мала Врбница, око 14 км јужно од Александровца.

⁷¹ Данас село Лесеноваца, око 6 км југозападно од Александровца.

⁷² Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 346, 380, 388, 389, 390, 393, 395, 398, 401.

њен крајњи источни део, дуж десне обале реке Пепељуше, припадао нахији Крушевац. Како је реч о сумарном дефтеру, у ком се не бележе приходи по одређеним ставкама (нпр. од производње вина, пшенице, јечма, мешанице, купуса, лука, трговине итд.), већ само укупни приходи тимарника по селима, остајемо ускраћени за могућност да утврдимо укупну количину произведеног вина на терену данашње Жупе почетком 16. столећа.

У дефтеру из 1516. године бележи се по један тимарски хас винограда у селима (сл. 1) Суботинце (данас Суботица), где се одржавао и панађур, Пасјак (данас Пајсак), Доње Ступање (данас Доњи Ступањ), Стројинце (данас Стројинци), Грабој Поток (непознато), Доња Врбница (данас Мала Врбница), Дубава (данас заселак Дубрава у селу Стројинци), Новасел (непознато), Доњи Кожетин (данас део варошице Александровац), Горњи Кожетин (данас Кожетин), Трнавци, Горња Дашница другим именом Ратај (данас Ратаје), Дренча, Лепаница (данас Лепенац), Шљива (данас Шљивово), Црвена Јабука (данас истоимена пољана), Ржаница и Ботуња у нахији Козник, као и у селима Доња Врбница (данас Мала Врбница), Горњи Треботин (данас Треботин), Мрмош другим именом Вучурева (данас Мрмош), Доње Себечевце (данас Себечевац) и Горња Врбница (данас Велика Врбница) у нахији Крушевац.⁷³ Према истом дефтеру у Црвеној Јабуци су винограде имали и становници неког од околних села.⁷⁴ Такође, пописани су и напуштени виногради тимарника у селима Руданице (данас Руденице), Игрош, Дупци, Владковци (данас Латковац) и Срњани (истоимени заселак у селу Тулеш) у

⁷³ *Истио*, 346, 360, 365, 371, 380, 382, 383, 384, 385, 388, 390, 391, 394, 396, 399, 401, 561, 562.

⁷⁴ *Истио*, 561.

нахији Козник.⁷⁵ У попису из 1516. године наводи се и да су становници влашког села Мешава (данас Мешево на источном ободу Жупе) у нахији Крушевац, са девет кућа, седам ратаја и 18 табија, на челу са кнезом Вуком, сином Радоњиним, плаћали 25 акчи од прихода ушура на вино.⁷⁶

С обзиром на то да је реч о раном османском дефтеру, који одражава и стање затечено приликом османског освајања овог краја средином 15. века, може се посредно закључити, кроз постојање обрађиваних, али и запуштених винограда, да се у доба српске самосталности производња вина одвијала и у некима од горе поменутих баштинских и манастирских села, попут Доње Врбнице, Доњег Кожетина, Горње Дашнице (Ратај), Дренче (која је уједно била и центар властелинства манастира Ваведења Пресвете Богородице у истоименом селу), Ржанице, Горње Врбнице и Себечевца.

Такође, дефтер из 1516. године нуди и посебно важне податке који помажу да се осветли и реконструише пут настанка и развоја жупских пољана, које су у 19. веку сезонски коришћене од стране становништва околних, али и удаљених планинских села. Била су то насеља са спратним грађевинама, сличним манастирским винимама (винаца манастира Дечана у Великој Хочи) или клети са винским подрумима у којима су биле бачве и пољопривредне алатке, док се на горњем спрату налазио простор за смештај и боравак. Вино се држало у бачвама или керамичким судовима, а *Велика јосџода* га је чувала у леденицама. На коње се вино товарило највише у козјим мешинама, док су за кола постојала нарочита бурад – *вознице*.⁷⁷

⁷⁵ *Истџо*, 382, 385, 390, 393, 561.

⁷⁶ *Истџо*, 330.

⁷⁷ Владета Петровић, „Винаца“, *Лексикон српској средњеј века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 80.

Како смо могли видети, у повељи манастира Студенице спомињу се подруми у Крушевици (данас Велика Крушевица). Нажалост, остаје резерва да ли наведени податак одражава стање са краја 12. или из 18. века, када је и настао интерполирани препис споменуте повеље. На другој страни, у дефтеру из 1516. године све познате жупске пољане, од којих су неке сада трајно насељене, а већина напуштена, бележе се као села са стално настањеним становништвом. Реч је о селима, односно потоњим пољанама Бабице, Крушевица (Велика), Лукаревина, Прибовце (Прибовац, Прибојевац), Крушевица (Мала), Гложане, Јасиковица, Варина Црква (Горња и Доња Варина), Покрпа (Покрп), Парчине (Парчин), Марковце (Марковина), Војнар (Војнеж), Црвена Јабука и Врановац другим именом Драновац (Врановац).⁷⁸ Међутим, до објављивања сачуваних османских дефтера Крушевачког санџака из 1530, 1536, 1570. и 1585. године, као и пописа из 17. и 18. века, процес развоја жупских пољана остаје недовољно расветљен и свакако завредњује једну посебну научну студију.

Закључак

Производња првих алкохолних пића – пива и медовине повезује се с неолитским периодом. Истовремено су потврђени и трагови коришћења дивље винове лозе на винчанским насељима, али осим аналогича са неолитом Грчке, директних доказа за постојање вина на нашем тлу за сада нема у раздобљу неолита, енеолита, па чак и бронзаног доба.

⁷⁸ Д. Амедоски, *Сумарни дефтер*, 369, 382, 383, 386, 387, 390, 393, 395, 560, 561, 563.

Међутим, може се претпоставити да се винова лоза на садашњој територији Србије највероватније узгаја већ хиљадама година. У ишчекивању савремених хемијских анализа са унутрашњости коришћених посуда или директних налаза семенки винове лозе, индиректан показатељ присуства вина представља постојање великог број амфора, посуда које су можда употребљаване за чување и транспорт вина. Управо су међу најстаријима налази великих амфора са познатог неолитског локалитета Виткова, данас источног приградског насеља Александровца. Наведене посуде откривене су приликом последњих истраживања овог локалитета, али како су биле изложене ватри приликом неког пожара за сада није могућа хемијска анализа њиховог садржаја.

Када је о виноградарству средњовековне Србије реч, требало би имати у виду да је оно било заступљено у две климатске области: приморској са медитеранском климом и континенталној, са умерено континенталном и у неким деловима измењеном медитеранском климом. У деловима са медитеранском климом виноградарство је било добро познато још из хеленистичких времена, док су у унутрашњости највећи подстицај за развој виноградарства имала манастирска властелинства, али и ширење српске средњовековне државе према југу, на територије које су до тада биле под влашћу Византије, где је виноградарство било заступљено од најранијих епоха.

О виноградарству Жупе највише ће се сазнати превођењем и проучавањем османских историјских извора, чиме ће се стећи добар увид у ову епоху, али и у средњовековно виноградарство. У првом периоду османске власти није промењена привредна структура Србије, због чега показатељи виноградарства из првих година

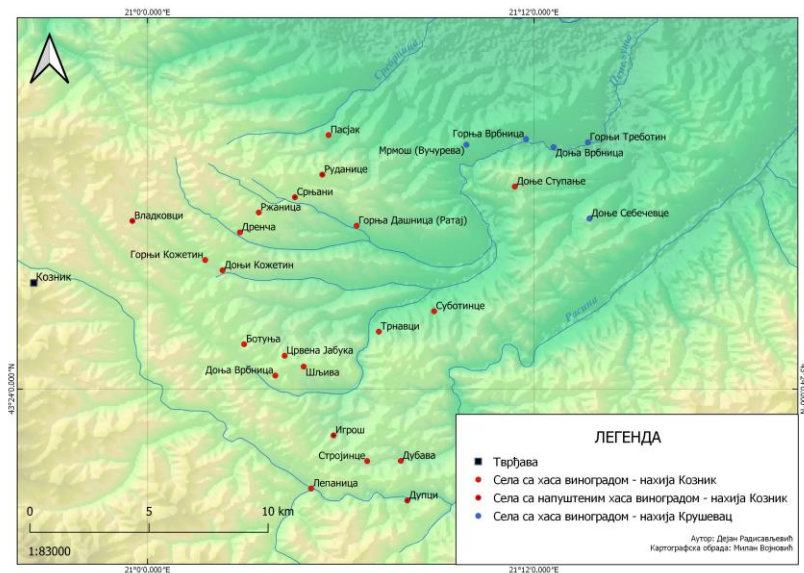
османске власти одговарају и последњим годинама средњевековне српске самосталности.

Винова лоза је осетљива на климатске промене и временске непогоде, због чега је општа промена климе и захлађење од друге половине 16. века, односно од 1580–тих година до почетка 19. века, у историографији познато као *Мало ледено доба*, директно довело до смањења површина под виноградима на ширем простору Србије, а самим тим и у александровачкој Жупи.⁷⁹ У мањој мери и овладавање технологијом прављења дестилисаног алкохола, односно ракије, те оријентација на друге воћне културе и њихове дестилате, шљиву у првом реду, утицало је на смањење конзумације вина.⁸⁰ Испијања жестоких алкохолних пића више је одговарало сеоском темпераменту и потребама становништва, посебно у вишим пределима.

На основу изнетих података, може се претпоставити да се на простору Жупе винова лоза континуирано узгаја још од неолита и млађих епоха праисторије, преко античких времена, кроз средњи век до наших дана. Жупа је пре, али и након османских освајања била и остала област са развијеним виноградарством, а њени Жупљани искрени љубитељи вина, који су живели од винограда, покрај винограда и за њега.

⁷⁹ О овом захлађењу, види: Erich Landsteiner, *The Crises of Wine Production in Late Sixteenth Century Central Europe: Climatic Causes and Economic Consequences*, Climatic Change 43, Dordrecht 1999, 323–334; Александар Фотић, „Виноградарство на тлу данашње Србије у доба Османског царства и Хабзбуршке монархије (XV–XIX век)“, у *Вински легион Србије*, Каталог изложбе, при. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 127–129.

⁸⁰ А. Фотић, *Виноградарство на тлу данашње Србије*, 127–129.

Слика 1. Виногради у Жуји према османском дефтеру Крушевачкој санџака из 1516. године

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

- Војанић Душанка, *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Београд 1974.
- *Византијски извори за историју народа Југославије* III, прир. Љ. Максимовић, Београд 1966.
- *Законик Стефана Душана: 1349 и 1354*, прир. Стојан Новаковић, Београд 1898.
- Зиројевић Олга и Исмаил Ерен, „Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)“, *Врањски гласник* 4, Врање 1968, 377–416.
- Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара: тексти, коментари, снимци*, Београд 2015.
- Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912.
- Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 2005.
- Pavlikianov Cyril, „The Mediaeval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou“, *Cyrillomet-hodianaum* XX, Thessaloniki 2015, 153–216.
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, штићници, поменици, записи и др.*, Београд 1890.
- Шабановић Хазим, *Турски извори за историју Београда, књига I, свеска I, Капаштарски пописи Београда и околине 1476-1566*, Београд 1964.
- Šafařík Pavel Josef, *Dřevního písemnictví jihoslovanův*, v Praze 1873.

Литература:

- Амедоски Драгана, *Сумарни дефтер Крушевачкој санџака из 1516. године*, Београд 2023.
- Благојевић Милош, „Манастирски поседи крушевачког краја“, у *Крушевац кроз векове* Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу, ур. Адам Стошић, Крушевац 1972, 25–48.
- Благојевић Милош, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.
- Бубало Ђорђе, „Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 105–114.
- Вранић Иван, „Археологија и древно вино“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 65–69.
- Вранић, Иван, „Вино у праисторији и протоисторији Балкана“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 71–75.
- Гаврић Гордана и Ковачевић, Мирко, *Манастир Дренча – од рушевине до храма*, Краљево 2015.
- Дучић Н., „Стара запустјела црква у Кривој Ријечи и нова у Кожетину“, *Старинар Српској археолошкој друштва VIII*, Београд 1891, 26–28.
- Зиројевић Олга, „Јело и пиће“, у: *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. Александар Фотић, Београд 2005, 233–258.
- Зиројевић Олга, „Шира и пекмез“, *Крушевачки зборник 14*, Крушевац 2009, 247–252.
- Ивановић Милош, „Средњовековни властоски поседи у крушевачком крају“, *Жујски зборник 8*, Александровац 2013, 7–22.

- Ивановић Милош, „Жупа Морава и околне области у позном средњем веку“, у: *Краљево – траг и људи*, ур. Александар Растовић, Београд 2023, 23–40.
- Landsteiner Erich, *The Crises of Wine Production in Late Sixteenth Century Central Europe: Climatic Causes and Economic Consequences*, *Climatic Change* 43, Dordrecht 1999, 323–334.
- McGovern P., Jalabadze, M. et al., „Early Neolithic wine of Georgia in the South Caucasus“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114 (48): E10309–E10318.
- Лутовац Милисав, *Жупа александровачка – антропо-географска истраживања*, Насеља и порекло становништва 43, Београд 1980.
- Мујић Muhamed A., „Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića“, *Prilozi za orijentalnu flogologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* 5 (1954–1955), Sarajevo 1955, 287–298.
- Павловић Радослав, *Копаоник – антропогеографска истраживања*, прир. С. Симоновић, Брус 2012.
- Петровић Владета, „Виница“, *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 80.
- Пилиповић Сања, „Вино и виноградарство на простору данашње Србије у римском периоду“, *Вински лексикон Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 95–103.
- Радисављевић Дејан С., „Средњовековна Врбница и велики челник Радич Поступовић“, *Београдски историјски гласник* XI, Београд 2020, 73–97.
- Спасић Милош, „Келти и вино на тлу данашње Србије“, *Вински лексикон Србије*, Каталог изложбе, при. А.

- Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 87–94.
- Синдик Душан, „Виноград“, *Лексикон српској средњеј века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михалчић, Београд 1999, 81–83.
 - Спремић Момчило, „Пића“, *Лексикон српској средњеј века*, прир. С. Ђирковић и Р. Михалчић, Београд 1999, 517–519.
 - Станић Радомир, „Остаци иконостаса старе цркве у Кожетину код Александровца“, *Саопштења IX*, Београд 1970, 179–183.
 - Тошић Вера, „Велики челник Радич“, *Зборник за историју (Маџице српске)* 13, Нови Сад 1976, 7–21.
 - Ђирковић Сима, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *Зборник Филозофској факултета* 12, Београд 1974, 311–319.
 - Ферјанчић Божидар, „Крушевац и околина до 1371. године“, у *Крушевац кроз векове*, ур. Адам Стошић, Крушевац 1972, 3–8.
 - Фотић Александар, „Виноградарство на тлу данашње Србије у доба Османског царства и Хабзбуршке монархије (XV–XIX век)“, *Вински летопис Србије*, Каталог изложбе, прир. А. Фотић, Ж. Томановић, М. Николић, Београд 2023, 127–132.
 - Шкриванић Гавро, „Студеничко властелинство: 1183–1190“, *Богословље: орјан Православној богословској факултета у Београду* 11 (св. 1–2), Београд 1967, 9–18.
 - Шкриванић Гавро, „Властелинство великог челника Радича Поступовића“, *Историјски часопис* 20, Београд 1973, 125–137.

Интернет извори:

- <https://www.bbc.com/news/world-europe-41977709>, *'World's oldest wine' found in 8,000-year-old jars in Georgia*, BBC News. 13. 11. 2017.
- <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/110111-oldest-wine-press-making-winery-armenia-science-ucla>, James Owen, 12. 1. 2011.
- <https://www.penn.museum/sites/wine/wineintro.html>, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- <https://www.theguardian.com/science/2017/aug/30/traces-of-6000-year-old-wine-discovered-in-sicilian-cave>, Lorenzo Tondo.

DEJAN M. BULIĆ, PhD, Research Associate
The Institute of History, Belgrade
gavbulic@yahoo.com

DEJAN S. RADISAVLJEVIĆ
Belgrade
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

WINE AND VINE-GROWING IN ŽUPA IN THE MIDDLE AGES AND EARLY OTTOMAN PERIOD

The paper focuses on grapevine cultivation and wine production in the area of Župa until the beginning of the 16th century. Poor research and the lack of original written materials make it impossible to draw definitive conclusions about the beginnings of wine production in this area. The estates of the Studenica and Drenča monasteries in Župa during the Middle Ages may indirectly indicate grapevine cultivation and wine production, while the first reliable trace of Župa vineyards can be found in the Ottoman census of the Kruševac Sandžak from 1516.

KEYWORDS: viticulture, wine, Župa, Ottoman period, Middle Ages, Drenča Monastery, Studenica Monastery